

РЕПРЕСОВАНА НАУКА ТА ОСВІТА УКРАЇНИ (У КОНТЕКСТІ ЕПОХИ 1920-Х – 1930-Х РОКІВ)

Левицька Н. М., Береговий С. І.

Постановка проблеми. У роки незалежності України стали більш доступними для дослідників архівні справи та документи, що трималися під жорсткою забороною протягом багатьох років. До кінця радянської доби, гучні справи та імена репресованих у 1920–1930 рр. були практично невідомі широкому загалу, навіть членам колективів, де вони працювали, або які очолювали.

Внаслідок масових репресій 1930-х рр. по інтелігенції, освітянах та науковцях було завдано нищівного удару. Жертвами тоталітарної системи у 30-ті роки стали тисячі науковців, викладачів, учителів. І без сумніву, що підтверджується багатьма документами та спогадами свідків, репресіям піддавалась насамперед українська інтелігенція. Останніми роками дослідниками ведеться копітка робота по поверненню історичної пам'яті та забутих імен, вивчається їх доробок, вшановується пам'ять, відбувається присвоєння вулицям їх імен, призначаються іменні стипендії студентим тощо. Нині ми мусимо вшанувати їх подвиг, пам'ятати ці імена та закарбувати в пам'яті нащадків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дану проблематику активно досліджували і продовжують досліджувати вітчизняні та зарубіжні науковці. Вони переконані, що потреба у ретельному науковому дослідженні та аналізі причин репресій у освітній та науковій галузі, власне виявлення основних фігурантів сталінського терору є надзвичайно важливим нашим обов'язком перед вшануванням пам'яті наших колег та передачі інформації про них майбутнім поколінням. До цієї проблеми зверталися у загальному контексті наступні науковці: Н. Вірченко, Т. Демченко, Н. Климович, Г. Костюк, М. Кратко, С. Кульчицький, І. Курас, Ю. Райхель, О. Смогоржевський, Ю. Шаповал тощо. Науковці вивчали лише певні аспекти актуальної проблематики. Проте, малодослідженими залишаються питання по певних маловідомих справах та особистостях.

Мета статті – дослідити, проаналізувати та узагальнити матеріал про відомі справи, науковців і викладачів, які стали жертвами сталінського терору. Важливо простежити та донести до широкого загалу трагічні долі людей в контексті тієї суперечливої епохи – зовні героїчної та звитяжної, але приховано страшною та підлою. Варто хоча б частково розкрити механізм терору, жертвами якого стали не лише загиблі, а й ті, хто злякався і під тиском страху змушений був пристосовуватись або давати неправдиві свідчення. Стирання білих плям і вивчення уроків історії мусить стати прикладом і уроком для молоді у період розбудови нової європейської країни.

Виклад основного матеріалу. На межі 1920-х – 1930-х рр. країна переживала дійсно переломну епоху. 1929 рік партійне керівництво на чолі з Й. Сталіним оголосило роком «Великого перелому», що покладе край старому та утвердить новий соціалістичний лад. Україна в роки першої п'ятирічки (1928–1932) стала головним полігоном випробовування сталінської політики. На фоні згорання нової економічної політики, індустріалізації та колективізації, що набули шалених темпів не могло не постати питання й про політичну та культурну складову епохи воєнно-комуністичного штурму. Політика українізації, що перебувала в царині НЕПу вже також не влаштовувала комуністів. Треба визнати, що попри всі позитивні наслідки її проведення ця політична кампанія слугувала для більшовиків переважно прагматичним цілям – формуванню радянської республіки, невід'ємної частини СРСР. Освіта і виховання переводились виключно на комуністичні рейки, література та преса пропагували здебільшого інтернаціоналізм і комунізм. Незважаючи на зусилля влади українізація важко вписувалась в рамки комуністичної доктрини, навпаки ставала фундаментом подальшого розвитку українського національного відродження 20-х рр., бо на її ниві самовіддано і щиро працювали не лише видатні особистості культури, але й тисячі вчителів, студентів, викладачів, агрономів, лікарів, науковців. В Україні, на відміну від інших республік Союзу, де так само проводились заходи коренізації, вони не перетворились на штучну кампанію. Московське партійне керівництво стало виявляти занепокоєння з цього приводу вже в 1926–1927 рр., після чого був відданий наказ про викорінення націоналізму.

Спрямовуючи гостроту удару насамперед проти визначних діячів інтелігенції-освітян, науковців, письменників тоталітарна влада прекрасно усвідомлювала, що саме ця верства є найвпливовішою силою, здатною чинити духовний опір, підносити свій голос на захист народу, привертати увагу світової громадськості. Винищення української духовної еліти в 30-х роках відоме як українське розстріляне відродження. До нього належать не лише фізично знищені особи, а й значна частина тих, хто, зазнавши репресій і утисків, на довгий час припинив творчу працю.

Першою цілеспрямованою репресивною акцією проти української інтелігенції був сфабрикований владою процес Спілки визволення України (СВУ). Каральні органи заарештували визначних вчених ВУАН: віце-президента С. Єфремова, академіка М. Слабченка, історика Й. Гермайзе, педагога В. Дурдуківського, політичного діяча, голову першого уряду Директорії В. Чехівського, письменницю Л. Старицьку-Черняхівську [1, 207]. Із 45 українських діячів, що опинилися на лаві підсудних було 15 професорів ВНЗ, 2 – студенти, 10 – учителів, директор середньої школи, священники, письменники, редактори, кооператори. 15 підсудних працювали в системі ВУАН, 31 особа колись входила до різних українських політичних партій. Процес відбувався у приміщенні Харківського оперного театру й тривав з 9 березня по 19 квітня 1930 р. [2]. Про ту отруйну атмосферу, що створювалася в суспільстві, напередодні арешту писав у своїх щоденниках С. Єфремов. 5

грудня 1928 р. він занотував, перефразовуючи слова Т. Шевченка: «Усе залякане, придушене і навіть не благоденствує». Старший оперуповноважений Київського окружного відділу ДПУ С. Брук на допитах повторював: «Нам треба українську інтелігенцію поставити на коліна, це наше завдання – і воно буде виконано; кого не поставимо – перестріляємо!» [3]. За задумом організаторів це мав бути суд не стільки над конкретними особами, скільки над елітою періоду національно-визвольної боротьби українського народу.

Аналізуючи причини того, як і чому тоталітарна влада в СРСР у досить короткий термін змогла здолати опір інтелігенції, змусити культурних, освічених людей підтверджувати абсурдні звинувачення слід хоча б побіжно згадати попередній політичний процес над інтелігенцією, що відбувся так само в Україні. Щоправда суд проходив у Москві.

У травні 1928 р. радянські органи державної безпеки провели операцію з арешту понад 100 «шкідників» у вугільній промисловості Донбасу. Це були переважно дореволюційні технічні кадри – директори шахт, інженери, техперсонал. Ця операція увійшла в історію як «Шахтинська справа». Підсудним інкримінували «контрреволюційну змову», «колосальну шкідницьку роботу, спрямовану на руйнування вугільного господарства», яка начебто одночасно здійснювалася на користь кількох держав – Польщі, Франції та Німеччини. У 1928 р. було викрито аналогічні «шкідницькі» організації у «Півден-сталі», на Дніпробуді тощо. Об'єктом для репресій виступила стара технічна інтелігенція. О. Солженіцин у своїй книзі «Архіпелаг ГУЛАГ» назвав шахтинську справу першою спробою масової фальсифікації, способом морального і фізичного тиску залякати інтелігенцію, внести розбрат між освіченою верствою та народом [4, 147]. Практично всіх хто визнав абсурдні провини звільнили, або вони отримали легкі покарання, інші були безжально знищені або зникли в ГУЛАГІ. Процес показав Сталіну та його поплічникам, що в тоталітарній країні вже немає (як в колишній Російській імперії під час сумнозвісної київської справи Бейліса) ні правозахисників, ні громадської думки, ні суду. І ще одна надзвичайно важлива подія, яка передувала харківському процесу і забезпечувала його проведення. Це підкорення ВУАН. Для розвитку освіти в Україні величезне значення мала діяльність Всеукраїнської академії наук (ВУАН), яка з 1921 р. була не лише осередком, але й координатором дій науковців і освітян. Значна частина академіків тісно співпрацювала з вишами, читала лекції студентам, очолювала кафедри.

Імена та науковий авторитет українських вчених академіків були знані у всьому світі. У Харкові в Українському фізико-технічному інституті (УФТІ) у 1931–1932 рр. працював І. Курчатов, Л. Ландау написав класичну роботу з кінетичної теорії плазми. У 1932 р. за ініціативою Є. Патона на базі електрозварювальної лабораторії було засновано Інститут електрозварювання ВУАН. В Інституті математики працювали М. Крилов, М. Боголюбов, М. Кравчук. Важливе значення для розвитку галузей науки мали праці біохіміка О. Палладіна, патологоанатома О. Богомольця, фізіолога

Д. Воронцова, медиків В. Філатова, М. Стражеска, О. Корчак-Чепурківського, генетиків і селекціонерів М. Холодного, А. Сапегіна, В. Юр'єва. Академія завжди плекала кращі наукові та гуманістичні традиції, тут працював цвіт української інтелігенції.

У 1925–1926 рр. владі не вдалося взяти установу під повний контроль, переобравши її керівний склад. Президія ВУАН залишилася у складі академіків В. Липського (президент), С. Єфремова (віцепрезидент) і А. Кримського (вчений секретар). Проте партапарат ретельніше підготувався до виборів нової Президії. На пост президента ВУАН найбажанішою кандидатурою виявився Д. Заболотний, лояльний до комуністичної партії й радянської влади, далекий від українських справ, академік мікробіолог, що довгий час працював у Петербурзі. Вчений намагався уникати політичних справ, посилаючись на хворобу, пропускав засідання де вони вирішувались. Включення до Президії Академії низки партійних осіб підготувало ґрунт до знищення її автономії, що стояла на перешкоді розгортанню репресій в науці й освіті.

Виборами у ВУАН 1929 р. було створено прецедент політичного втручання партії та влади в діяльність наукової спільноти, силового тиску на вчених, шантажу, що мав згубний вплив на долю української науки. У листопаді було переобрано Президію ВУАН та керівництво трьох її відділів. Д. Заболотного, на той час тяжко хворого, було переобрано президентом, але справи уже творили чиновники за підказками згори. У тому ж місяці 1929 р. академічне керівництво ухвалило резолюцію, в якій йшлося про СВУ: «Рада ВУАН висловлює обурення з приводу їх наміру повалити радвладу, поневолити трудящі маси та підкорити їх національному і міжнародному капіталові. Ця контрреволюційна справа скерована виключно на інтереси української і світової буржуазії. Уся маса української інтелігенції рішуче заплямовує контрреволюційні спроби покидьків та недобитків української контрреволюції. Прилюдний суд виявить всю ганебність цієї справи» [2]. Характерна лексика документу, до якого вчені, вочевидь, не мали відношення, але який підписували під страхом кари. У першій половині 1930-х років відбулася повна реорганізація ВУАН. У 1933–1934 рр. було ліквідовано відділи, секції, кафедри й комісії. Після цього Академія перетворилася на асоціацію окремих науково-дослідних інститутів, які підпорядковувалися безпосередньо Президії ВУАН, а її, в свою чергу, вже жорстко контролював партапарат.

Загалом, під час та після процесу «СВУ» радянськими карними органами було заарештовано і репресовано понад 30 тис. осіб. Крім підсудних до процесу притягнули ще 700 осіб арештованих невдовзі у зв'язку з цією справою. За звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» та «шовінізмі» арештовувались вчителі української мови, викладачі, письменники, науковці. Фабрикація справи «СВУ» і підготовка відкритого судового процесу були вирішальним етапом дискредитації політики «українізації».

З документів, що містяться у фондах партійних та комсомольських органів трьох округ – Чернігівської, Ніжинської та Прилуцької, які в цілому і склали сучасну Чернігівську область та матеріалів окружної преси ми дізнались, як виконувалися на місцях вказівки партапарату у зв'язку з процесом «СВУ». Насамперед ставилася мета – морально знищити, дискредитувати українську національно-свідому інтелігенцію, відокремити її від прорадянськи налаштованих кадрів. Особливе завдання покладалось на комсомольських активістів – провести чистку випускників місцевих вишів. Через багато років свідки пригадували арешти, які прокотилися Чернігівщиною, зачепивши в основному освітян. Проте, очевидно, це була парафія органів ДПУ, куди зазирати було небезпечно, тому цей бік справи не знайшов відображення на шпальтах місцевих газет. Замітки про осуд і підтримку процесу провінційною пресою написані мовби однією рукою – однотипні, невиразні, переповнені лайливими виразами і запевненнями у відданості партії та радянській владі.

Процесу передувала постанова ЦК ЛКСМУ про чистку комсомольських лав від 26 лютого 1930 р., яка мала проводитися організовано, стосуватися, насамперед, випускників навчальних закладів і завершитися до 15 квітня. В інструктивному листі відверто вказувалося, що «класово ворожі нам елементи» ведуть боротьбу за молодь: «Вони намагаються всіма засобами проводити розкладницьку роботу у вишах, розуміючи те, що виші і є те місце, де виховуються нові кадри для різних ділянок соціалістичного будівництва. Декілька місяців тому відкрита організація СВУ СУМ (спілка української молоді), яка, головним чином, складалася з ворожої нам професури і студентства» [5, 330].

На практиці найважчим випробуванням для комсомольців було їхнє соціальне походження. Оскільки при наявності «ворожих» батьків до шкіл вищих ступенів не приймали, то багато хто приховував своє походження. Були непоодинокі випадки підробки довідок про соціальний та сімейний стан, щоб поступити до Ніжинського ІНО (інститут народної освіти). Коли такі речі викривали, то юнака чи дівчину безжально виганяли із закладу і виключали з комсомолу. Так, у Чернігові під чистку потрапило 112 осіб – випускників місцевих навчальних закладів, які входили до 7 осередків ЛКСМУ. Виключено з комсомолу 11 осіб. Головними причинами, як і слід було чекати, називалися: «батько-куркуль», «син колишнього торгівця».

Наразі якраз неписьменність, причому не політична, а сама банальна, в обіймах якої борсалось тогочасне суспільство, і не дала змоги на повну потужність використати пропагандистські можливості судового процесу в Харкові. Абсолютна більшість молоді – як партійців, так і комсомольців – на «вірне» сприйняття якої і був розрахований його виховний потенціал, просто не здатна була збагнути, про що йшлося. Кількість неписьменних тільки у Прилуцькій окрузі складала 45 тис. осіб. Не набагато кращим був освітній рівень і самого місцевого партапарату. У Прилуцькій окрузі на 1 березня 1930 р. із 301 співробітника 233 мали нижчу освіту, середню – 32, вищу – 13, спеціальну – 7, були й такі, хто взагалі не мав жодного документа про освіту

[5, 333]. Що думала і як реагувала інтелігенція Чернігівщини на цю гучну справу? Від викладачів вимагали, насамперед, відданості режимові, а кращого способу її продемонструвати, як виступити з розгромною критикою ворогів, важко знайти.

З малочисельних спогадів співробітників Ніжинського ІНО, де було найбільше справді високоосвічених гуманітаріїв довідуємось, як боялися і не розуміли професори, за що мордують їхніх колег у Харкові, як декому з них було незручно та соромно вимовляти лайливі слова. Та, на жаль, чимало було й тих, хто змагався між собою у справі знайти більше лайки на адресу «ворогів». Можливо, вони занадто добре усвідомлювали, що їх чекало в разі відмови. Арешти продовжувалися й після завершення процесу. По всій області контингент фахових викладачів зменшувався, почалося висування на викладацьку роботу людей без належної кваліфікації – це був очевидний і вкрай загрозливий кадровий наслідок справи СВУ. Очевидцем судилища у приміщенні харківського оперного театру був відомий мовознавець Юрій Шевельов – на той час студент університету, який згадував: «...одна важлива подія припала на мої студентські роки: процес СВУ в Харківському театрі опери, або, як вона тоді офіційно називалася, – Столичної опери. Діялося це на третьому році мого студентства, в березні–квітні 1930 року. Квитків на цю трагічну виставу не продавали, а розподіляли через профспілки робітникам і службовцям. Присилали трохи квитків і на студентів. ...Так я потрапив на допит Дурдуківського, розгубленого, непевного, і Людмили Старицької-Черняхівської, яка показала найбільшим чоловіком серед підсудних чоловіків і не давалася на провокації. Пам'ятаю ще дуже активного обвинувача Панаса Любченка з його рудим волоссям і бородою, що особливо в'їдався в допитуваннях. Пам'ятаю загальний вигляд лави підсудних і постаті НКВДистів за нею і побіч неї. Процесом я тоді був здивований і спантеличений. Я міг собі уявити, що підсудні справді утворили підпільну організацію. Це навіть викликало в мене невиразне відчуття гордості – значить, не все українське на Україні радянське і комуністичне...» [6]. У колах інтелігенції з приводу процесу висловлювалися більш лаконічно: «опера СВУ – музика ГПУ».

Якщо зважити на широкий розголос процесу, вирок був досить поміркований. Хоча прокурор і загрожував 13 підсудним смертною карою, але її не вимагав. З 45 підсудних 4 засуджено на 10 років ув'язнення з суворою ізоляцією, 6 – на 8, інші отримали від 5 до 2 років, а 10 осіб дістали умовні вирoki і були негайно звільнені, ще 5 були помилувані за кілька місяців. Частина засуджених заслано на Соловки. Наприкінці 1930-х рр. і в перші місяці Другої світової війни багато учасників процесу СВУ було знову заарештовано й знищено, лише одиницям пощастило вціліти. Процес СВУ був однією з репетицій перед початком великого терору, на якій відпрацьовувалися усі його важелі: тотальна брехня і фальсифікації, залякування та тортури, введення в оману простих людей, намагання розколоти українську інтелігенцію. Не випадково в ролі громадських обвинувачувачів на процесі добровільно чи примусово виступали знані

українці – академік О. Соколовський, П. Любченко, письменник О. Слісаренко. Перший невдовзі сам на два роки потрапив за ґрати, інші двоє згинули в тенетах сталінських таборів [2].

Погром академічної науки продовжився і після процесу СВУ. Внаслідок наклепів були репресовані й загинули академіки ВУАН геолог М. Світальський, генетик І. Агол та інші вчені. Переслідувань зазнав Л. Ландау, якого врятувало лише заступництво видатного фізика П. Капіци, який особисто звернувся з листом до Й. Сталіна, В. Молотова й Л. Берії, доводячи абсурдність звинувачення єврея Л. Ландау в шпигунстві на користь Німеччини, де антисемітизм був державною політикою. Цей простий, на перший погляд, аргумент виявився вирішальним для долі видатного вченого і педагога саме тому, що творці тоталітарної системи, ще не досягли досконалості в своїй справі й зважали на критику окремих відчайдуш її найбільш абсурдних проявів.

Годі й говорити про розвиток суспільної науки, як академічної так і вишівської. Тут насаджувався догматизм, творчу активність учених сковували вульгарно-соціологічні схеми, найменше відхилення від яких вважалося відступом від марксизму і жорстоко переслідувалося. У 1929 р. під час дискусії з питань історичної науки об'єктом упередженої критики стали праці одного з найвідоміших істориків-марксистів 20-х років М. Яворського, академіка ВУАН. Його погляди було проголошено немарксистськими і «націоналістичними». Вченого виключили з партії, звільнили з усіх посад, позбавили членства в обох академіях, а у 1932 р. заарештували і відправили у заслання. Як «буржуазно-націоналістичні» були оцінені твори найвидатнішого українського історика М. Грушевського, що у 1924 р. повернувся з еміграції в Україну, аби своїми знаннями та досвідом сприяти становленню української історичної науки, вихованню молодішої генерації інтелігенції. Ще 1923 р. М. Грушевський був обраний академіком ВУАН. У березні 1924 р. вчений працював професором історії в Київському державному університеті. У 1924–1931 рр. очолював історичні установи ВУАН. У спогадах Григорія Костюка розповідається про святкування 60-річчя видатного вченого у стінах університету Т. Шевченка в жовтні 1926 р. Це був справжній триумф українських національних сил. Під стінами університету Михайла Сергійовича зустрічали сотні студентів, молодь, у залі видатні люди науки, освіти, культури виголошували промови, звучали вітання від колег із за кордону. Але вже тоді представники влади поставилися до події прохолодно. Критичні ноти звучали в офіційній промові П. Любченка. Ніхто з представників партії та уряду УСРР не прийшов на бенкет, який за словами його учасниці, учениці М. Грушевського Наталі Полонської-Василенко більше нагадував похоронний стіл, це було незбагненно, усі були розгублені [7, 210].

У січні 1929 р. загальні збори АН СРСР обрали М. Грушевського її дійсним членом. А у квітні того ж року на засіданні загальних зборів АН СРСР М. Грушевський поставив питання про потребу створення в її складі Інституту української історії. Але з осені 1929 р. почався погром історичних

установ, створених М. Грушевським. У листопаді–грудні 1929 р. сесія Ради ВУАН почала ліквідувати комісії, якими керував Грушевський (остаточно ліквідувала 1933 р.). У вересні 1930 р. було закрито Науково-дослідну комісію історії України. 11 грудня цього ж року партійний осередок ВУАН ухвалив рішення про посилення ідеологічної боротьби з М. Грушевським і його теоріями. Невдовзі більшість співробітників і учнів Грушевського було заарештовано й заслано, а сам вчений змушений був виїхати до Москви у фактичну еміграцію. У листопаді 1934 р. М. Грушевський несподівано помер за загадкових обставин у Кисловодську, куди виїхав на лікування [8].

Зазнали переслідувань і були репресовані й інші видатні представники гуманітарних інститутів ВУАН – філософи С. Семковський, П. Демчук, знавець давньоукраїнського письменства, академік В. Перетц, літературознавець, член-кореспондент ВУАН Є. Шабліовський, сотні менш знаних суспільствознавців України. Серед резонансних у той час була і справа «Українського національного центру» (лютий 1932 р.), до неї, зокрема, були притягнуті академіки М. Грушевський та М. Яворський. Ця справа започаткувала справжнє полювання за вихідцями з Галичини, її було вміло використано для посилення різних антиукраїнізаційних заходів. За результатами сфабрикованої чекістами справи було арештовано 50 осіб, яких засудили від 3-х до 6-ти років. У 1934–1941 рр. 33 з них засудили повторно за «антирадянську діяльність» і «шпигунство», 21 особу розстріляли. Більшість з тих, хто отримав нові терміни, померли у таборах [9].

У 1933 р. радянські органи державної безпеки сповістили про викриття «Української військової організації» («УВО»), яка, за твердженням голови ДПУ УСРР В. Балицького, «очолювала повстанську, шпигунську і диверсійну роботу, а також саботаж у сільському господарстві». Серед арештованих знову опинилися працівники освіти, представники творчої та наукової інтелігенції. Притягнули до справи і колишнього народного комісара освіти М. Скрипника, ініціатора проведення політики «українізації», який був звинувачений у «засміченні НАРКОМОСу шкідницькими, контрреволюційними і націоналістичними елементами». Загнаний у глухий кут абсурдними звинуваченнями і вимогами публічного каяття він 7 липня 1933 р. закінчив життя самогубством. Політична кампанія проти «скрипниківщини» завершилася прийняттям 18–22 листопада 1933 р. постанови ЦК КП(б)У про офіційне згортання українізації.

Шабаш полювання на відьом в освітянській сфері здається інколи переставав бути керованим, виходив за межі будь якого здорового глузду. Лише протягом 1933 р. в обласних управліннях народної освіти за політичними мотивами було замінено 100% керівництва, у районних – 90%. Ці органи були піддані різним формам репресій.

У 1933 р. було прийнято новий «український правопис», що стало підставою для пошуків націоналістів серед співробітників Інституту наукової мови при ВУАН. Значно постраждала і сама академія, особливо Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), яку певний час очолював М. Скрипник. «Контрреволюціонерами» та

«шпигунами» були оголошені багато працівників ВУАМЛІН. Тотальна «чистка» охопила Наркомат юстиції, видавництво «Української радянської енциклопедії», багато музеїв України, Київське історичне містечко (Лавра), бібліотеки республіки, Геодезичне управління, Державні курси українізації ім. К. Маркса, Інститут української культури ім. Д. Багалія, Інститут ім. Т. Шевченка, Інститут радянського права у Харкові.

«Вичистивши» сферу освіти і науки в Україні вцент, залякавши інтелігенцію тоталітарна система не могла зупинитись, бо породила такі темні сили страху і терору, які як ненажерливий молох потребували нових жертв. Після процесу СВУ і знищення українізації освітяни чи інтелігенція вже не ставали якимось окремим «організованим злочинним угрупованням», вони лише залучалися як учасники нових, сфабрикованих у нетрях ГПУ-НКВД.

Висновки. Отже, можна стверджувати, що незважаючи на досить бурхливі темпи розвитку економіки, значні цифрові показники зростання вищих навчальних закладів та їх контингентів, внаслідок масових репресій 1930-х рр. по інтелігенції, освітянах та науковцях було завдано нищівного удару. Жертвами тоталітарної системи у 30-ті роки ХХ ст. стали тисячі науковців, викладачів, учителів. І без сумніву, що підтверджується багатьма документами та спогадами свідків, репресіям піддавалася насамперед українська інтелігенція, люди, що виявляли хоча б найменший спротив тоталітарному великодержавному комуно-шовінізму.

Список використаної літератури

1. Політична історія України ХХ століття : у 6 т. / редкол.: І. Ф. Кураса [та ін.]. – Київ, 2003. – Т. 3. Утвердження радянського ладу в Україні (1921–1938) / керізн. тому С.В. Кульчицький. – 445 с.

2. Процес Спілки визволення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

3. Райхель Ю. Як в Україні починався Великий терор // День. – № 138. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/kogo-ne-postavymo-na-kolina-perestrilyayemo>.

4. Солженицын А. Архипелаг ГУЛАГ. 1918–1956: Опыт художественного исследования. Т. 1. Шахтинское дело [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://book-online.com.ua/read.php?book=4604&page=147-148>.

5. Процес «СВУ» крізь призму пропагандистських заходів на Чернігівщині (березень–квітень 1930 р.) / Т. Демченко, Н. Климович // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. – 2006. – Вип. 15. – С. 326–338.

6. Шаповал Ю. Судовий процес у справі «Спілки визволення України» // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dt.ua> / <http://dt.ua/storinka-m.kiev.ua/article.php?id=342>.

7. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади у 2 книгах. Кн.1 / Г. Костюк. – Київ : Смолоскип, 2008. – 718 с.

8. Грушевський М.С. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Грушевський>.

9. Музей «Територія Терору». Політичні репресії в УРСР кін. 1920-х – 1-ї пол. 1930-х рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1919-1939/ussr/srsr7/>.

References

1. The political history of Ukraine XX century. (2003). In I. Kuras et al. (Ed.) Vol.3: The establishment of the Soviet regime in Ukraine (1921 - 1938). Kiev (in Ukr.)

2. Process Union for the Liberation of Ukraine. [Electronic resource]. Retrieved from: <http://uk.wikipedia.org/wiki/> (in Ukr.)

3. Reichel, Y. As in Ukraine began the Great Terror haz.Den №138 (2015) [electronic resource]. Retrieved from : <http://day.kyiv.ua/uk/article/podrobyci/kogo-ne-postavymo-na-kolina-perestrilyayemo>. (in Ukr.)

4. Solzhenitsyn A. The Gulag Archipelago. 1918-1956: Experience artistic research. V. 1. Shahtynskoe case. [Electronic resource]. Retrieved from: <http://book-online.com.ua/read.php?book=4604&page=147-148>. (in Russ.)

5. Demchenko T., Klimovich, N. (2006). Process of «SVU» through the prism of propaganda activities in Chernihiv (March - April 1930). Problemy istoriyi Ukrayiny: fakty, sudzhennya, poshuky (Issues of History of Ukraine: Facts, Opinions, search). 15, 326-338. (in Ukr.)

6. Shapoval, Y. Trial of the «Union of Liberation of Ukraine» - Dzerkalo week [electronic resource].- Access: <http://dt.ua/storinka-m.kiev.ua/article.php?id=342> (in Ukr.)

7. Kostyuk, H. (2008). Meetings and farewells. Memories in 2 books. Kiev (in Ukr.)

8. Hrushevskyy, M.S. [Elektronic resurs] - Access: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Hrushevskyy>. (in Ukr.)

9. Museum «Territory of Terror». Political repression in the USSR context. 1920 - 1 st floor. 1930. [Electronic resource] Retrieved from: <http://territoryterror.org.ua/uk/history/1919-1939/ussr/srsr7> (in Ukr.)